

УДК 621.774

В. А. Огородніков, д. т. н., проф.;**О. В. Нахайчук**, к. т. н., доц.;**В. І. Музичук**

ВПЛИВ ТЕРМООБРОБКИ НА ВІДНОВЛЕННЯ ЗАПАСУ ПЛАСТИЧНОСТІ ВИРОБУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ШЛІЦЬОВОГО ПРОФІЛЮ

Дослідження рекристалізаційних процесів матеріалів в процесі обробки тиском мають велике практичне значення [1]. Вони показують, з яким ступенем деформації і з якою температурою необхідно проводити процес оброблення металу, для запобігання появи крупного зерна. Крупнозернистий метал має пониженою пластичність, що в багатьох випадках є небажаним. За даними досліджень [2, 3] для низьковуглецевих легованих сталей критичний ступінь деформації $\varepsilon = 4...10\%$, тому виникає практичний інтерес до дослідження процесів, що супроводжуються великими пластичними деформаціями з точки зору можливості відновлення запасу пластичності в найнебезпечніших областях деформування.

Сучасний етап розвитку машинобудування характеризується створенням нових «високих» технологій, які відрізняються продуктивністю, низькими енерговитратами, високою якістю і надійністю виробів та іншими позитивними факторами. Прикладом таких технологій може бути розроблений в Інституті надтвердих матеріалів НАН України технологічний процес формування внутрішнього шліцьового профілю в трубних заготовках обтиском матрицями на профільних оправках (спосіб «охоплювального» протягування) [4]. Суть процесу (рис. 1) полягає в тому, що трубна заготовка 1 разом із розміщеною всередині з мінімальним зазором шліцьовою оправкою 2 проштовхується через деформувальну матрицю. Після обтиску по всій довжині виробу (здійснюється декілька робочих ходів через різні виконавчі поверхні матриць) оправка випресовується і отримується готовий виріб. Таким способом формували прямобічний шліцьовий профіль, який відповідає профілю карданного вала рульового керування автомобіля ГАЗ-3307. Процес дозволяє одержувати шліцьові втулки підвищеної точності без подальшої обробки в серійному і масовому виробництві і може бути здійснений на вертикально-протяжних верстатах або гідропресах. Ззна-

чена технологія використана також для відновлення шліцьового з'єднання карданного вала дизель-потяга Д – 2. Основні характеристики шліцьової втулки: $z = 34$, $m = 2,5$, кут профілю зуба $\alpha_0 = 30^\circ$, $D_f = 90$ мм, матеріал – Ст 20Х. Розглянутий процес можна охарактеризувати як високопродуктивний і металозаощаджувальний, проте його широке впровадження стримується відсутністю надійних розрахункових методів, які дозволяють визначати напружено-деформований стан на різних стадіях формування виробу з оцінкою ступеня використання пластичності, застосування різних матеріалів без технологічних відмов (руйнувань металу, втрати стійкості). Крім того, необхідно вміти прогнозувати на стадії проектування технологічного процесу очікувані фізико-механічні характеристики виробів. В даному процесі осьові і радіальні зусилля досягають значень біля 250 кН, а контактний тиск 1 ГПа, що може негативно вплинути на довговічність інструментів і обладнання, тому виникла необхідність проведення комплексного дослідження даного процесу. В роботі [5] представлена методика розрахунку напружено-деформованого стану і розроблені підходи до прогнозування руйнування в області формування внутрішнього шліцьового профілю.

Дана робота присвячена дослідженню впливу рекристалізаційного відпалу на відновлення пластичності з метою оптимізації технології виготовлення подібного виду деталей.

З результатів роботи [5] випливає, що найнебезпечнішою областю є область контакту АВ — область торкання клина шліца оправки і пластичної області (рис. 1). В цій області показники [6]:

$$\eta = \frac{I_1(T_\sigma)}{\sqrt{3}I_2(D_\sigma)} = \frac{\sigma_1 + \sigma_2 + \sigma_3}{\sigma_u}; \quad \chi = \frac{\sqrt[3]{I_3(T_\sigma)}}{\sqrt{3}I_2(D_\sigma)} = \frac{\sqrt[3]{\sigma_1\sigma_2\sigma_3}}{\sigma_u} \quad (1)$$

досягають найбільшого (з врахуванням знака) значення, ця область є найжорсткішою. В процесі досліджень вивчалось переміщення точок небезпечних областей у фізичній площині за допомогою моделювання на збірних зразках (рис. 2) в площині показників $\bar{\epsilon}_u$; η ; χ , компоненти яких розраховувались поетапно за результатами експериментальних досліджень. Розглянемо переміщення точок 1 і 2 у фізичній площині (рис. 1), де суцільними лініями показані положення зовнішньої і внутрішньої поверхонь втулки до деформування, штриховими – після проходження через матрицю. Вихідним положенням т. 1 була відстань, рівна радіусу області наростотворення, яка, за даними Г. А. Смірнова-Аляєва, утворюється вже, якщо $h \approx 0,1b$; $b = 2r$ [5], цю ж область видно на рис. 2.

Під час переміщення деформованого металу в процесі обтиску точка 1 проходить послідовно точки $1_2...1_5$, які обмежують область наростотворення. Для точки 2 розрахунок проводився як для точки, що рухається по збіжному каналу. Іншими, менш небезпечними областями були область наростотворення й область, що обмежується радіусами $R = r...1,5r$ [7]. В таблиці представлені дані розрахунку напруженого стану, а також показники η і χ , для небезпечних точок. З результатів, представлених в таблиці, випливає, що накопичена інтенсивність деформацій перевищує критичні ступені деформації, зазначені на початку статті. Таким чином, проведення термообробки для даного процесу є доцільним.

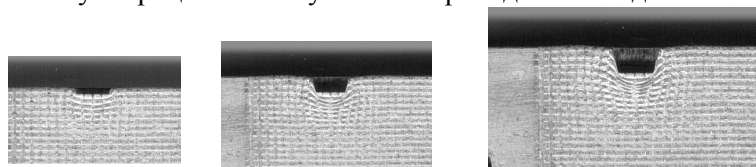

Рис. 2. Стадії формування трапецеїдального профілю

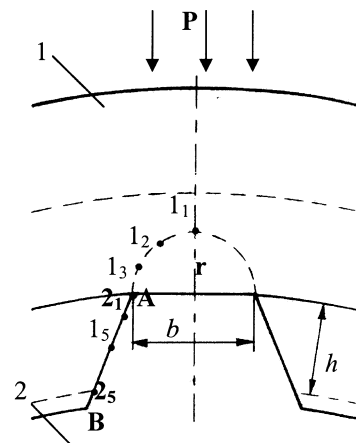

Рис. 1. Схема формування внутрішніх шліців в трубній заготовці

Дані розрахунку напруженого стану і показників η і χ

h , мм	e_u	σ_u , $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_p , $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_θ , $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_0 , $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	η	$\tau_{p\theta}$, $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	χ
Дані для точки 1								
1,5	0,28	61	0	- 60	- 30,5	- 1,5	9	0,22
1,7	0,32	62	10	- 51	- 20	- 1	7,7	0,366
1,8	0,35	63	12	- 51	- 19	-0,92	7,6	0,374
2,3	0,4	65	16	- 49	- 16	- 0,75	7,3	0,37
2,7	0,45	66	18	- 48	- 15	- 0,67	7,1	0,36
Дані для точки 2								
1,5	0,13	55	12	- 43	- 15	- 0,83	7,4	0,373
1,8	0,28	61	16	- 43	- 13,8	- 0,7	6,9	0,35
2	0,33	63	18	- 45	- 13	- 0,63	6,7	0,36
2,4	0,4	65	24	- 41	- 8,5	- 0,4	6,1	0,316
2,7	0,45	66	30	- 36	- 1,3	- 0,13	5,4	0,226

* Розрахунок зроблений за методикою, викладеною в [5].

Дослідження виконували з однією проміжною термообробкою. Режим термообробки зразків після деформування був таким: температура 700 °С, витримка при цій температурі 4 години й охолодження разом з піччю. Швидкість нагрівання не перевищувала 3 град/хв. Граничну деформацію при стисканні визначали за відношенням

$$e_p = \ln \frac{h_0}{h_p}, \tag{2}$$

де h_0 — початкова висота зразка; h_p — висота зразка після руйнування в процесі осідання.

Ступінь деформації на i -му етапі після стискання визначали за формулою

$$e_u = \ln \frac{h_0}{h_i}, \tag{3}$$

де h_i — висота зразка після деформування.

Використаний ресурс пластичності без відпалу визначався за співвідношенням $\psi_1 = \frac{e_u}{e_p}$. Ступінь деформації на i -му етапі із застосуванням відпалу знаходили як

$$e_{u2} = \ln \frac{h_0}{h_{p2}}, \tag{4}$$

де h_{p2} — висота зразка після руйнування в процесі осаджування на i -му етапі.

Використаний ресурс пластичності із застосуванням відпалу

$$\psi_2 = \frac{e_{u2}}{e_p}, \tag{5}$$

тоді величина відновленого запасу пластичності після відпалу $\Delta\psi_1$ [8]

$$\Delta\psi_1 = \psi_1 + \psi_2 - 1. \tag{6}$$

На рис. 3 показані зразки з різним ступенем деформації після проведення відпалу, на рис. 4 — зруйновані зразки для визначення e_{i2} на i -му етапі. На рис. 5 показана залежність, що характеризує стадії накопичень пошкодження під час деформування і можливості їх зменшення із застосуванням термічної обробки. Аналіз показує, що дефекти, які не заліковуються відпалом, виникають з $\psi \geq 0,2 \dots 0,25$. Таким чином, відновлення пластичності в небезпечних областях із застосуванням відпалу може скласти близько 40 %, що для даного процесу є бажаним, тому що виріб буде мати більшу міцність і зносостійкість.

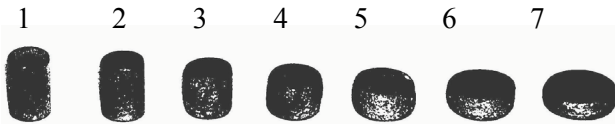

Рис. 3. Зразки з різним ступенем деформації після проведення відпалу

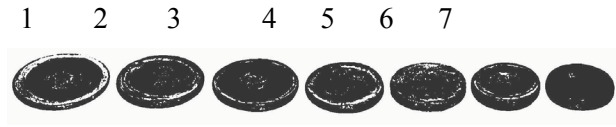

Рис. 4. Зруйновані зразки для визначення e_{i2} на i -му етапі

З точки зору вивчення впливу термообробки і вибору матеріалів для виготовлення шліцьової втулки можна також відзначити таке. Відповідно до рекомендацій А. П. Гуляєва [7], для виробів, на які діють ударні навантаження, варто застосовувати хромонікелеві високоміцні сталі, а для виробів складної конфігурації, для яких деформація після гартування небажана (наприклад, шестерні) – леговані сталі, що гартуються в маслі. Після гартування і низького відпуску ці сталі мають високу міцність (межа міцності до 130 – 140 МПа), це обумовлює їх застосування не тільки в цементованому вигляді, але і без цементації (коли потрібна висока міцність без вимоги високої зносостійкості).

Встановлено, що термообробка хромонікелевих сталей забезпечує знаходження межі мартенситного перетворення (точка M_c) для насиченого вуглецем цементованого шару нижче 0°C [7]. Отже, після звичайного гартування і низького відпуску в такому шарі буде зберігатися велика кількість залишкового аустеніту, що часто знижує твердість металу нижче допустимої межі (HRC 58—62). Радикальним ходом для усунення зайвого залишкового аустеніту в цементованому шарі є обробка холодом [7], яка полягає в тому, що деталі після гартування охолоджують до низьких температур. Це забезпечує перетворення майже всього аустеніту в мартенсит в поверхневому шарі і підвищує твердість. До таких сталей відносяться цементовані низьковуглецеві сталі X18N9T і 12X18N9T. Сталі 40X та 40XH2MA є поліпшеними (середньовуглецевими). Поширена термічна обробка таких сталей — гартування в маслі з подальшим високим відпуском. Важливою характеристикою цих сталей є їхня здатність до наскрізного загартовування. Оскільки товщина стінок втулки після пластичного деформування складає менше 20 мм, (сталь 40X легована 1 % Cr), то це дозволяє одержати (з охолодженням в маслі) наскрізну загартованість. Легування хромистої сталі іншими елементами також підвищує загартовуваність (сталь 40XH2MA).

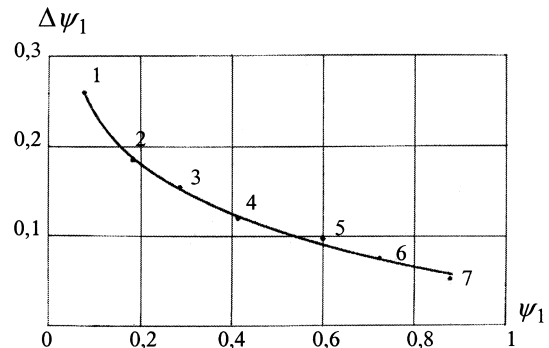

Рис. 5. Відновлення пластичності при проведенні відпалу деформованих зразків.

Висновки

1. Відновлення пластичності за рахунок відпалу деталей зі сталі 20X є ефективним після пластичної формозміни виробу зі значеннями $\psi < 0,2 \dots 0,25$. Дефекти, які не заліковуються відпалом виникають зі значеннями ресурсу пластичності $\psi \geq 0,2 \dots 0,25$. Відновлення пластичності з використанням відпалу в небезпечних областях досягає 45–50 %.

2. Представлений аналіз доцільності вибору термообробки сталей з урахуванням умов роботи виробів.

Наведенні результати досліджень показують доцільність розвитку комплексних та системних підходів до розв’язання різних прикладних задач теорії пластичності; такий науковий на-

прямою розвивається на кафедрі опору матеріалів та прикладної механіки ВНТУ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дель Г. Д. Технологическая механика. — М.: Машиностроение, 1978. — 174 с.
2. Бочвар А. А. Металловедение. М.: Metallurgizdat, 1956. — 494 с.
3. Новиков И. И. Теория термической обработки металлов. М.: Metallurgiya, 1974. — 400 с.
4. Розенберг О. А., Траченко Б. П. Формообразования шлицевых отверстий в трубных заготовках методом холодного пластического деформирования // Технология и организация производства. — 1991. — № 2. — С. 20—23.
5. Огородников В. А., Нахайчук О. В., Музычук В. И. Приложение теории деформируемости к решению задач механики деформирования внутреннего шлицевого профиля обжатим на оправке. Сборник научных трудов международной НТК «Прогрессивные технологии и оборудование кузнечно-штамповочного производства», МГТУ «МАМИ», Москва, 2003. С. 66—75.
6. Огородников В. А. Оценка деформируемости металлов при обработке давлением. — К.: Вища школа, 1983. — 175 с.
7. Смирнов-Аляев Г. А. Сопротивление материалов пластическому деформированию. 3 – е изд., перераб. и доп. — Л.: Машиностроение, Ленингр. отд., 1978. — 368 с.
8. В. Л. Колмогоров. Механика обработки металлов давлением. Учебник для вузов. М.: Metallurgiya, 1986. — 688 с.

Рекомендована кафедрою опору матеріалів та прикладної механіки

Надійшла до редакції 29.06.2004
Рекомендована до опублікування 14.09.2004

Огородніков Віталій Антонович — завідувач кафедри опору матеріалів та прикладної механіки.
Вінницький національний технічний університет;

Нахайчук Олег Вікторович — доцент кафедри сільськогосподарських машин; **Музычук Василь Іванович** — асистент кафедри тракторів, автомобілів та технічного сервісу машин.
Вінницький державний аграрний університет